

Sosiologien tie Tampereelle

Sosiologit ja 1960-luvun poliittinen mobilisaatio

OLLI LAGERSPETZ & KIRSTI SUOLINNA

Johdanto

Lauantaina 6. maaliskuuta 1971 Tampereen yliopiston Suuri luentosali täyttyi Westermarck-seuran sääntömääräisen vuosikokouksen osanottajista. Mukana olleet muistelevat tilaisuutta vedenjakajana. Nuori vasemmistolainen sukupolvi otti haltuunsa johtokunnan, Sosiologipäivien ohjelman ja aikaa myöten myös *Sosiologia*-lehden. Tuskin kenellekään osallistujalle kyse oli vain erään tieteellisen seuran sisäisistä asioista. Monet käynnissä olevan kulttuurisen murroksen tekijät kiteytyivät tapahtumaan. Sosiologia oli paitsi yhteiskunnan kuvastin myös aktiivisen yhteiskunnallisen toiminnan väline. Liberaalin alkuvaiheen jälkeen tämä toiminta kanavoitui vasemmistoliikkeisiin, vuosi 1968 tästä symbolisena virstanpylväänä. Syntyi uusia yhteiskunnallisia liikkeitä, mutta myös olemassa olevat yhdistykset ja kulttuuri-instituutiot olivat ”valtauksen” kohteina. Yksi näistä oli sosiologien Westermarck-seura.

Etenkin Matti Virtasen (2001) esittämä, Mannheimin sukupolvidynamiikkaan perustuva jäsentely on osoittautunut aiheemme kannalta hyödylliseksi työkaluksi. Virtanen etsii kuusikymmenluvun poliittisen mobilisaation juuria niin sanottujen suurten ikäluokkien leimaa-antavista kokemuksista, joihin kuuluu sodanjälkeinen rakennustyö, kulttuurin avautuminen ja vastakkainasettelu sodan kokeneen sukupolven kanssa. Myös suomalaisten elämäkertoja yleisesti tarkas-

tellut J. P. Roos (1987, 55–56) korostaa 1940-luvulla syntyneen suomalaispolven erityisyyttä ”suuren murroksen” sukupolvena.

Kirjoituksemme liittyy Westermarck-seuran historiaprojektiin, joka kattaa seuran toiminnan sen perustamisesta tähän päivään. Hallussamme on elävää muistelmamateriaalia, Westermarck-seuran silloisten aktiivijäsenten haastatteluja. Suoritimme keräystyön vuosien 1989 ja 1994 välisenä aikana. Haastateltavat esiintyvät omilla nimillään.¹ Haastatteluaineiston käyttäminen lisää tapahtumiin piirteitä ja perspektiivejä, jotka eivät jätä jälkiä esimerkiksi sanomalehtikirjoitukseen, pöytäkirjoihin ja jäsentiedotteisiin. Toisaalta nämä sisältävät tarkistettavissa olevia faktatietoja ja ensi käden kuvauksia asenteista, joita haastatteluhetkenä ei enää esitetty.

Haastattelimme yhteensä yhdeksäätoista yliopistomaailmassa toimivaa sosiologia Helsingistä (8 tutkijaa), Turun yliopistosta (6), Åbo Akademiästä (2) ja Tampereelta (3). Haastatellut kuvasivat siis omia, haastatteluhetkellä jo parinkymmenen vuoden takaisia kokemuksiaan. Haastateltavamme voidaan karkeasti jakaa ryhmiin sen mukaan, mikä heidän asemansa oli käsiteltävänä ajanjaksona. Nuorin ryhmä (syntymävuodet noin 1941–1947) aloitti opintonsa 1960-luvun alkupuolella ja keskivaiheilla. Nämä haastateltavat olivat usein mobilisaation aktiivisia toimijoita. Hieman vanhemmalla ryhmällä (n. 1933–1938)

tutkijanura oli jo käynnissä. Heille lankesi välittäjäasema varsinaisten aktiivien ja akateemisen johtoportaan välillä. Vanhin sukupolvi (n. 1924–1932) koostui professoreista ja muista vakinaisen aseman saavuttaneista. Henkilöiden asemat ja kannanotot muuttuivat luonnollisesti ajan myötä. Tähän vaikuttava tekijä oli 1960-luvun kuluessa kasvava poliittinen polarisaatio.

Aineistomme kertoo myös jälkikäteisestä itsereflektiosta ja pyrkimyksestä pehmentää aikaisempia kannanottoja. Noin 25-vuotias Olli Perheentupa irvailee 1972 reippaasti Erik Allardtin yhteiskuntateorialle, joka on ”kyhätyt kokoon [...] ’sosiaalisesti pätevän kansalaisen’ luontaisesta vastenmielisyydestä kommunismia kohtaan, [...] Durkheimin *latistetusta* työnjakoteoriasta; ja [...] Lipsetin *vieläkin latteammasta* empiirisestä politiikan sosiologiasta” (Perheentupa 1972). Pari vuosikymmentä myöhemmin ystävien ja työtovereiden muistelmista koottu *Kohtaamisia Erik Allardtin kanssa* antaa toisen kuvan:

Pidin itseäni Erikin oppilaana, vieläpä ainoana oppilaana, joka oli ymmärtänyt syvällisesti teorian nerokkuuden, ja jolla sen takia oli myös kanttia arvostella sitä (Perheentupa 1995, 106).

Ei olisi oikein ajatella, että jompikumpi esiteytistä kannanotoista on valheellinen tai muuten harhaanjohtava. Inhimillisellä motivaatiolla on aina monta pohjaa. Kannanotot kuitenkin kuuluivat eri tilanteisiin: toinen vastakkainasettelun kontekstiin, toinen kontekstiin, jossa etsitään yhteistä menneisyyttä. Muistitieto koskee tietysti menneisyyttä mutta nähtynä muistelijan nykyisyydestä käsin. Muistelmiin ja itsereflektioon kuuluu jatkuvuuden etsiminen tai suorastaan sen konstruointi. Vanhoja kannanottojaan muistellessaan haastateltavamme painottivat haastatteluhetkenä hyväksymiään demokraattisia arvoja eivätkä esimerkiksi tapahtumahetkellä suosittua luokkadiskurssia (ks. myös Hyvärinen 1994, 16–19).

Kuusikymmenluvun poliittisia liikkeitä on käsitelty yleisellä tasolla aikaisemmin, kirjoittajina ovat usein olleet yhteiskuntatieteilijät. Itse asiaansa jälkikäteisreflektio lähti liikkeelle heti tapah-

tumien jälkeen (Alapuro 1976; von Bonsdorff 1986; Hyvärinen 1985, 1994; Meinander 2019; Skálová 2021; Virtanen 2001). Kaikissa länsimaissa vaikuttanut opiskelijoiden vasemmistoliike on yhdistetty samanaikaisesti rakenteellisiin yhteiskuntamuutoksiin. Makrotason lisäksi monet kirjoittajat paneutuvat elämystason analyysiin. Mainittakoon Hyvärisen ja Skálován haastattelututkimukset aiheenaan ylioppilasliike (Hyvärinen (1985, 1994, Skálová 2021) sekä Virtasen (2001, 269–350) etenkin elämäkertoihin perustuva Kekosen ajan sivistyneistön poliittisen mobilisaation kuvaus. Suomen sosiologiayhteisöstä ei ole erikseen julkaistu vastaavaa analyysiä. Muistelmamaineistoa on paljonkin, usein juhlaakirjojen tai historiikkien yhteydessä.

Kuusikymmenluvun alku: kohti demokraattista kulttuuria

Kuusikymmenluvun radikalismina tunnettu ilmiö saavutti huippukohtansa Suomessa vasta vuosikymmenen lopulla ja seitsemänkymmenluvun alussa. Aiempi kehitys oli kuitenkin jo muokannut maaperää. Ensivaihe liittyi kulttuurin yleiseen liberalisoitumiseen. Sosiologikunnan piirissä ei aluksi esiintynyt selviä rintamalinjoja, vaan sosiologiaa sinänsä pidettiin modernin, suvaitsevaisen ja edistyskellisen asenteen lipunkantajana. Myös Paavo Seppänen, joka professorina myöhemmin joutui vasemmistolaisen kritiikin hampaisiin, muisteli vuosikymmenen alkupuolta kulta-aikana: ”joka paikassa piti olla sosiologin mielipide” ... ”se oli hirveän viehättävää aikaa” (Seppänen, haastattelu 1990, 31).

Monen haastateltavan mielestä kehityksen alkupisteenä olivat Erik Allardtin luentosarjat ja hänen kirjansa *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine* (1964). Kirja vaikutti nuoriin opiskelijoihin joskus ilmestyksen tavoin. He olivat kasvaneet Suomessa, joka hehkutteli perinteillä ja jossa sotaa edeltävän ajan tieteelliset mandariinit (Linkomies, Kaila, Nevanlinna, Koskenniemi, Vilkkuna, Martti Haavio jne.) viipyivät kulttuurivallan kahvassa. Allardtin näkemykset yhteiskuntasolidarisuudesta näyttivät vaativan yhteiskunnan liberalisointia ja uudistamista. Allardtin

luennoille valmistautuvat opiskelijat odottelivat häntä ”kuin Jumalaa Amerikasta” (Noro, haastattelu 1990, 3). Allardt itse muistelee, miten hänen ”valtaa” käsittelevään seminaariinsa oli yhtäkkiä tulossa sata osallistujaa:

Och då hade jag stannat i dörren och slagit hand för pannan och sagt: ”Voi herra Jumala!” – Det påstår Alestalo (Allardt, haastattelu 1994, 39).

[Allardt'n luennoille] tultiin laajalti, myös muista tiedekunnista, ja siinä istui tämmöistä kulttuuriväkeä niissä: typ, Peter von Bagh, Mauri Antero Numminen, veljeni Pekka Gronow ja Atte Blom ja kumpp. istuivat takarivissä, ja suunnitteli[vat] levy-yhtiön perustamista samaan aikaan – jossa M.A. Numminen lauloi ensimmäiset laulunsa samanaikaisesti, kun Allardt puhui ”Yhteiskunnan rakenteesta ja sosiaalisesta paineesta” (Gronow, haastattelu 1990, 1).

Allardt'n kulttiasemaa korostaa sekin, että Numminen käytti hänen kirjojaan laulujensa sanoituksena (Numminen 1995, 95–96). Samaan aikaan myös Turku kehitti oman kulttuuriradikalisminsa (Toivonen 2016). Tampereella nuoret professorit Antti Eskola (sosiaalipsykologia) ja Kaarle Nordenstreng (tiedotusoppi) olivat vasemmistolaisia linjanvetäjiä.

Uusi kulttuuri tarjosi kokonaiselämystä, jonka ytimessä sosiologia näytti olevan. Näin 1960-luvulla opiskelleet sosiologit muistelevat vasemmistolaista herätystä:

Ja sittehan se oli näin että tietystihän sitä sosiologiaa niinku vahvisti ne 60-luvun tapahtumat, siis kaikki nämä tämmöset kirjat mitä alkoi tulla. [...] – siis kun luki sosiologiaa, niin tunsin olevansa jotain aivan ehdotonta – ajan hermolla, joo (Toivonen, haastattelu 1989, 1).

Mutta kyllä se tunnelma jälkeensä, kun sitä muistelee, niin kyllä siinä oli semmoista euforiaa ja tunnelmaa, että jotain on tapahtumassa, ja että meillä on niin kuin konservatiivit kaikkialla – arvo-konservatiivit, poliittiset konservatiivit ja muut – on vastustajia, ja niin edelleen. Tähän liittyi kaikki kirjaoikeudenkäynnit ja kaikki näät asiat oli mukana.

Ylioppilasteatterit ja kaikki, kyllä tää oli se (Noro, haastattelu 1990, 5).

Jälkimmäinen haastateltava, Arto Noro (s. 1947), kuului Helsingin sosiologian laitoksen vasemmistoaktivisteihin. Laitoksen assistenttina hän usein toimi välittäjänä opiskelijoiden ja laitoksen esimiehen välillä. Poliittisen ajattelun murrokseen kuuluivat myös vuoden 1966 eduskuntavaalit, jotka toivat vasemmistoenemmistön. Kommunistit otettiin hallitukseen ensimmäistä kertaa sitten vuoden 1948. Myös tämä sopi Allardt'n liberalisointiohjelmaan, vaikkakaan hänen kannanottonsa tuskin olivat ratkaisevia. Allardt oli pitänyt toivottavana kommunistien integroimista yhteiskuntaan hallitusvastuun kautta. Ajatus sai erityistä painoa, kun presidentti Kekkonen viittasi siihen kuuluisassa ”Ostrobotnian puheessaan” 4. helmikuuta 1967 (Allardt 1995, 105–106).

Vuoteen 1968 asti kaikki ”demokraattiset” (liberaalit ja vasemmistolaiset) voimat näyttivät kulkevan käsi kädessä. Konservatismia vastustava kulttuurinen liikehdintä syntyi alun perin poliittisista puolueista riippumatta. Mobilisointi keskittyi yhden asian liikkeisiin – kuten pasifismiin, yliopistojen hallinnonuudistukseen, asunnottomuuteen, kansainväliseen solidaarisuuteen (Alapuro 1976, von Bonsdorff 1986).

Liberalismin ja radikalismien tieteet eroavat

Eräät virstanpylväät viitoittavat liberalismin ja radikalismien teiden eroamista vuosina 1968–70. Toimijat saivat yhä useammin todeta seisovansa barrikadin vastakkaisilla puolilla. Helsingin Vanhan Ylioppilastalon valtaus 25.11.1968 oli vahvasti symbolinen tienhaara. Vastaavia vedenjakajia yleispolitiikan tasolla olivat Pariisin ylioppilasvaltakumous toukokuussa 1968 ja Varsovan liiton joukkojen suorittama Tšekkoslovakian miehitys saman vuoden elokuussa. Miehitys katkaisi lupaa-valta näyttäneen reformipolitiikan, ja Suomen vasemmisto tuomitsi sen laajasti. Kommunisteille asia oli silti kiusallinen. Puolueen jyrkempi, stalinisteiksi ja taistolaisiksi haukuttu vähemmistösi-

pi sai ylioppilasliikkeessä keskeisen aseman. Barbara Skálová toteaa tuoreessa väitöskirjassaan, että Tšekkoslovakian miehityksen myötä Suomen radikaalivasemmisto valitsi eri tien kuin Länsi-Euroopan uusvasemmisto. Uusvasemmisto otti etäisyyttä maittensa vanhoihin kommunistipuolueisiin, kun taas Suomen taistolaisten linjaksi muodostui ”anti-anti-establishment” (Skálová 2021, iv) eli paluu puolueen toimintakulttuuriin.

Kehitys kuusikymmenluvun lopulla oli nopeaa. Haastateltavamme muistelee, miten opiskelijoita alkoi kerääntyä Paavo Seppäsen ympärille – hän oli Helsingin yliopiston tuore professori – pommittaen häntä vaatimuksilla ja näkemyksillä siitä, mikä oli sosiologian todellinen tehtävä yhteiskunnassa (Gronow, haastattelu 1990, 4). Myös Allardt toteaa: ”Och då sextioåtta var det många såndärna stora föreläsningar också i Franzénia, där man liksom ställdes ensam till svars” (haastattelu 1994, 30). Franzénia, Franzéninkadun kiinteistö Pitkäsillan pohjoispuolella, oli sosiologian, sosiiaalipsykologian laitosten sijoituspaikka. Erään keskustelutilaisuuden aiheena oli Allardtin mukaan ”Miksi Suomen sosiologit ovat kapitalismin lakeijoja?” Allardt oli ”faktiskt till [s]ig”, kun häntä tilaisuuden ainoana professorina vaadittiin vastuuseen Suomen sosiologian tilasta (Allardt, haastattelu 1994, 30, vrt. Allardt 1995, 110).

Ainakin yksi tämän tyyppinen kokous pidettiin Uudella Ylioppilastalolla, ilmeisesti Viipurilaisen Osakunnan tiloissa, Kontakti-ainejärjestön toimesta kevättalvella 1969 (vrt. kirjoitusta ”Professorien diktatuuri ja dialektinen ajattelu” 1969). Sosiologian opettajat oli kutsuttu. Seppäsen mukaan kokouksessa vallitsi ”herätyskokoustunnelma” (Seppänen, haastattelu 1990, 15).

Opiskelijaliikkeen keskeinen käytännön vaatimus oli hallinno uudistus, yliopistojen hallinnon demokratisoiminen periaatteella mies (sic) ja ääni. Yliopiston suurimpana ryhmänä opiskelijat olisivat silloin saaneet pääosan päätösvallasta. Liberaalimmat professorit olivat jo asettuneet niin sanotun kolmikantamallin kannalle, johon kuului kolmen ryhmän – professorien, muun henkilökunnan ja opiskelijoiden – tasavertainen edustus hallintoelimiin. Se oli liian vähän, liian myöhään

(ks. ”Professorien diktatuuri ja dialektinen ajattelu”, 1969). Opiskelijaprotestit saivat jatkoa talven 1969 joukkokokouksissa sekä luentolakoissa, joita järjestettiin Helsingin ja Tampereen yliopistoissa 19–24.2.1970. Aktivistit järjestivät Franzénian ”valtauksen” helmikuussa 1970 (ks. myös Allardt 1995, 111). Väkeä oli mustanaan, mustia ja punaisia lippuja oli kaikkialla. Kollektiivisen euforian kestäessä osanottajat saivat ajatuksen pyytää Allardtilta puheenvuoroa sosiologian asemasta yhteiskunnassa. ”Erik piti ajatusta hyvänä ja lupautui. Seminaaria ei kuitenkaan pidetty: iltapäivä meni hälinäksi, jossa toimijat voittivat keskustelijat” (Noro 1995, 109; vrt. Sarmaja 1995, 112). Uusi yliopistolaki oli juuri tuolloin eduskunnan käsittelyssä. Lex Virolaisena tunnettu lakiesitys olisi toteuttanut mies ja ääni -periaatteen. Laki lykättiin lopulta vaalien yli. Eduskuntavaaleissa 15–16.3.1970 vasemmisto menetti enemmistönsä, ja pisimmälle menevät reformit eivät enää olleet ajankohtaisia. Allardtin mukaan ”det största hotet från studenternas sida i stort sett var över vid slutet av vårterminen 1970” (Allardt 1995, 110).

Allardtin arvioon ehkä vaikutti hänen oma tilanteensa. Se muuttui, kun Allardt 1970 sai Suomen Akatemian tutkijaprofessuurin, ja kokosi oman *Vertailevan sosiologian tutkimusryhmänsä*. Hän saattoi vetäytyä raskaista hallintotehtävistä. Allardt kertoo: ”Och då var det nog så att min hustru sa att om inte jag skulle ha blivit forskarprofessor så tror hon att jag skulle ha dött” (Allardt, haastattelu 1994, 40). Muun henkilökunnan näkökulmasta saattoi tuntua, että Allardt äkkiä jätti heidät pulaan. Seppänen jäi Helsingin laitoksella melko yksin (Seppänen, haastattelu 1990, 20).

Allardt sai tiettyä suhteellista tunnustusta, kun eräs opiskelija totesi Seppäselle, Allardtin kertomana, ”sen när det blir revolution, så avlivas du, och Allardt och Eskola kastar vi i fångelse” (Allardt, haastattelu 1994, 35). Veronica Stolte-Heiskanen tarjoilee kulkutarinan toisen version (Stolte-Heiskanen, haastattelu 1990). Kummassakin juuri Seppänen mainitaan nimeltä mustimman taantumuksen edustajana. On tietysti epäselvää, miten tosissaan hirttolistoja esiteltiin. Haastatteluissamme erityisesti professoriosapuoleen kuuluneet pitivät vastakkainasettelua repivänä.

Keskikolven toimijat pyrkivät usein välittävään asenteeseen, joskin polarisaation oloissa se oli välillä mahdottomuus. Konfliktit yhdistettiin opiskelijamäärien kasvuun ja resurssien riittämättömyyteen.

Sosiologipäivät uutta kulttuuria etsimässä

Westermarck-seuran vuosikokousten yhteydessä pidettiin – ja pidetään edelleen – vuotuiset Sosiologipäivät. Radikalismien vähittäinen esiinmarssi vuosina 1968–71 peilautuu niiden järjestelyissä. Vuoden 1968 Sosiologipäivät pidettiin 24.–25. helmikuuta Tampereella. Teemana oli taiteen sosiologia, ja esiintymään oli kutsuttu kirjailijoita, taiteilijoita ja kriitikkoja. Väinö Linnan, tuon ajan Suomen kuuluisimman kirjailijan, osallistuminen kuvastaa sosiologian silloista asemaa kulttuurin keskiössä. Radiosta tuttu ja joskus vihattu Hannu Taanila piti taidepolitiikkaa koskevan alustuksen. Päivät keräsivät noin tuhat osanottajaa, mikä oli yleisömenestys.

Seuraavat sosiologipäivät järjestettiin Vaasassa 26.–27.4.1969. Vaasan päivillä näkyi jo poliittinen rintamalinja. Osallistujia oli tosin vain 110. Dramatiikkaa ja tunnelmaa ei silti puuttunut. Konferenssi aloitettiin perinteisemmällä, kulu- tustottumuksia ja kulttuuritarjontaa koskevilla luennoilla. Sunnuntaina vuorossa oli Seppo Toiviainen, myöhempi kommunistinen kansanedustaja, joka esitti iskevien teesien muotoon puetun ohjelman (Toiviainen 1969).

Keskustelu oli eloisa. Puheenvuoroista on jälkepäin vaikea pitää lukua, sillä monet eivät kuuluneet alun perin sovittuun ohjelmaan. Kalevi Kivistö esitti Toiviaiselle tukensa ja katsoi (Feuerbach-teesien inspiroimana), että marxilaisen tutkimuksen tehtävänä oli muuttaa yhteiskuntaa, ei vain kuvata sitä (Kivistö 1969). Anders Ekholm puolestaan vertasi Toiviaisen teesejä karanneisiin vappupalloihin, joihin vastaaminen oli mahdotonta (Ekholm 1969). Sen sijaan hän kiinnitti huomiota Suomen sosiologikunnan puutteelliseen metodien hallintaan ja professorikunnan epäpätevyyteen. Haastattelussamme tuolloin tuore professori Antti Eskola myönsi, että professuurin

saamiseen saattoi riittää väitöskirja ja muutama artikkeli. Korkeakoululaitos oli laajenemassa, ja uusia virkoja perustettiin tiuhaan (Eskola, haastattelu 1990, 13–14).

Vaasan kokous on jäänyt osallistujien mieleen – ei niinkään sisällön, vaan tunnelman puolesta: ”legendaarinen tilaisuus joka oli selvästi näkynyt Vaasassa yöllisessä katukuvassa ja muualla, jossa päivien osanottajat kunnostautuivat siellä” (Gronow, haastattelu 1990, 3). Timo Toivonen tuo lisäpiirteitä kokouksen tähän puoleen. Jo lauaintaina kesken avajaispuhetta Helsingin junalta saapuneet tulijat heiluttelivat punaisia lippuja, ja ”hakkivat paikkaansa melko kovaäänisesti” (Toivonen 1996, 37). Opiskelijaosanottajat näkivät sosiologipäivien järjestelyissä elitismia ja porvarillisuutta. ”Muillakin kuin poliittisilla kuohuilla oli varmastikin merkitystä, kun joukko sitten jo turkulaisilla ja tamperelaisilla vahvistettuna lähti lippuineen marssimaan kaupungille ja etsimään parempaa ravintolaa” (Toivonen 1996, 37). ”Joukkoliikkeen euforia” jatkui junamatkalla takaisin Helsinkiin (Noro, haastattelu 1990, 10). Arto Noron tulkin mukaan kyseessä oli sosiologiensa entisen, yhteisen ”normaalin, liberaalin” pesän problematisointi ja kyseenalaistaminen (haastattelu 1990, 9).

[T]unnelma oli tietysti se, että siellä tuli ensimmäisen kerran, Vaasassa, esiin niin kuin ehkä tällöinen, että siellä rupes irtaantumaan ne, jotka oli radikaalimpia sosiologeja, siitä niin kuin yhteisestä pesästä, joka oli ollut tämä modernisaatioliberali, eli jossa esim. Paavo Seppänen oli juuri tullut virkaan, ja hän oli kovin tällöinen millsiläinen, ja oli, niin kuin omasta mielestään, kovin radikaali ja avoin – niin kuin hän varmaan olikin, itse asiassa, jälkepäin katsoen (Noro, haastattelu 1990, 8).

Eskola – joka ei kuulunut vasemmiston nuorimpaan kaartiin – kommentoi kokouksen jälkeä tuoreeltaan *Kansan Uutisissa* sosiologiensa vasta herännyttä radikalismia hieman kitkerästi (Eskola 1969). ”Suomen liput riippuivat ulkopuolella ja punaiset liput sisällä salissa”, hän toteaa. Luokkataistelu on jäänyt ulkoisten symbolien tasolle. Toiviaisen ja Kivistön puheenvuoroja lukuun ottamatta keskustelu on käyty ”porvarilli-

sen liberalismiin kyllästävässä ilmapiirissä”. Toisaalta ”[s]osiologienkin joukko on erilaistunut, ajatukset politisoituneet, yhdenmukaisuuteen perustuva solidaarisuus käynyt mahdottomaksi”. Hassua kyllä Eskola käyttää itsekin Allardtin liberaaliin käsitevarastoon kuuluvaa durkheimilaista solidaarisuusjaottelua. Eskolan varsinaisen sanoman voi nähdä herätysaarnana. Saliin tuotu punainen lippu, rintamerkit, ”Luokkataistelu!”-huudot ravintolan jonossa, ovat ulkopintaa, valemarskilaaisuutta – eivät sydämen hurskautta – siinä lienee Eskolan vuodatuksen ydin. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen liberaali sosiologia voi Eskolan mukaan tuskin synnyttää aitoa marxilaista yhteiskuntatiedettä. Eskolan kirjoitus jos mikä ennakoii tulevaa Tampereen kokousta.

Seuraavan vuoden Sosiologipäivät Helsingissä 21.3.1970 merkitsivät väliavuotta. Kokoukselle oli varattu vain yksi päivä. Westermarck-seuran kannalta kokouksen pysyvin anti oli sääntömuutos, jolla pyrittiin seuran demokratisoimiseen. Westermarck Society oli 1940-luvulla aloittanut toimintansa Edvard Westermarckin entisten oppilaiden, työtovereiden ja ystävien herraseurana. Toiminnassa oli muotoja, jotka toivat mieleen tiedeakatemit ja vastaavat tiedemaailman suljetut yhteisöt. Sääntöihin sisältyi erityinen, lukumäärältään rajattu ”perustajajäsenten” luokka (*foundation members*), jota täydennettiin kutsumenettelyin. Johtokunnan enemmistön tuli kuulua tähän enintään 30 henkilön ryhmään (Westermarck Society 1948, §§ 4, 5, 10). Johtokuntaan oli valittu niin sanottuja varsinaisia jäseniä neljäksi vuodeksi, lähinnä professoreja – jatkuvuuden nimissä – ja sen lisäksi varajäseniä (*deputy members*), jotka valittiin vuoden pestillä. Yhdistyksen kokonaisjäsenmäärä vuonna 1970 oli jo 575 (Westermarck Society, Toimintakertomus 1970). Enemmistö ei siis enää ollut tutkijoita vaan opiskelijoita. Uusia sääntöjä oli pohdittu touko-kuussa 1969 asetetussa komiteassa. Sääntömuutos mahdollisti johtokunnan nopeamman vaihtumisen. Koko johtokunta valittaisiin tästä lähin vuodeksi kerrallaan (Westermarck Society 1970, §§ 4–5, 9). Helsingin kokouksessa johtokunta valittiin viimeistä kertaa vanhoilla säännöillä. Erik Allardtista tuli puheenjohtaja. Tämän väliaikai-

sen hallituksen kokoonpanoa muutettiin yleiskokouksessa parin viikon kuluttua (8.4.1970).

Tampereen kokous 1971 ja seuran ”valtaus”

Tampereen sosiologipäivien teema 6.–7. maaliskuuta 1971 oli ”Marxilaisen sosiologian tutkimus”. Tarjolla oli neljä esitelmää, kaikki konferenssin teemasta. Lisäksi hyväksyttiin kaksi valtakunnanpoliittista julkilausumaa. Esityslistalla oli myös uuden johtokunnan valinta. Kokouksen tultaessa johtokunnan jäsenen enemmistö oli vielä professoreja – jotkut kuuluivat vanhaan ”varsinaisten jäsenten” luokkaan. Uusien sääntöjen myötä kokouksella oli vapaat kädet koko johdon uusimiseksi. Sanalla ”demokratia” oli erityinen painoarvo. Riitta Jallinoja muistaa ”poliittisen painostuksen”, tuloksena ”rähinäkokous”. Kulisseissa oli liikettä – ”juntausta tai touhua”... ”jossa käytiin puhumassa eri ihmisille” (Jallinoja, haastattelu 1990, 2). Haastattelussa (1994, 34) Allardt kertoo vedonneensa järjestäjiin tilanteen rauhoittamiseksi, mutta nämä – Yrjö Littunen ja seuran puheenjohtaja Osmo Koskelainen – eivät ottaneet pyyntöjä kuuleviin korviinsaakaan. ”Henkilökohtainen on poliittista” lienee tässä vaiheessa ollut itsestäänselvyys opiskelijaliikkeessä, johon nuorempi väki tunsikin kuuluvansa.

Suurimman vaikutuksen teki vaatimus, että ehdokkaat julistaisivat poliittisen kantansa. Nimet kirjoitettiin liitutaalulle, ja jokainen vuorollaan ”kävi jollain tavalla sitten tunnustamassa” (Seppänen, haastattelu 1990, 16). Tämä operatio näyttää etenkin jääneen osallistujien mieleen (haastattelut: Stolte-Heiskanen 1990; Noro 1990; Sandlund 1991; Jallinoja 1990; Haavio-Mannila 1990; Seppänen 1990; Allardt 1994; Toivonen 1989). Jos selvää poliittista kantaa ei ollut, ehdokas jäi valitsematta. Tilanne oli monen entisen johtokunnan jäsenen kannalta kiusallinen. Omalla vuorollaan Elina Haavio-Mannila yksinkertaisesti ilmoitti, ettei hänellä ollut poliittista kantaa (Haavio-Mannila, haastattelu 1990, 44; Allardt, haastattelu 1994, 34; Toivonen 2014, 265–266). Paavo Seppänen, Allardtin kollega Helsingissä, vetäytyi ehdokkuudesta (Seppänen, haastattelu

1990, 16). Professorit Allardt ja Seppänen istuivat penkeillään vieretysten. Seppänen oli tullut omalla autolla ja Seppäsen kuvauksen mukaan nyt ”häivyttiin hiljukseen” – vierustoverit suuntasivat yhdessä kohti Helsinkiä (Allardt, haastattelu 1994, 34; Seppänen, haastattelu 1990, 16–17; Toivonen 2014, 265).

Uuden johtokunnan kahdestatoista jäsenestä viisi oli väitellyt, kaksi oli vielä valtiotieteiden ylioppilaita. Varsinaista puolueen jäsenkirjaa ei sentään vaadittu, vaan myös ”sitoutumattomia vasemmistolaisia” mahtui johtokuntaan (Toivonen 2014, 266). Vanhoille johtokunnan jäsenille tulos oli epäilemättä yllätys. Nuoremmille se lienee ollut luonnollista uusien aatteiden esiinmarssia. Toivonen painottaa jälkeensä muistelmassaan (2014, 265–266) juuri sukupolvenvaihdosta: ”Vanhat vallanpitäjät vain itse väistyivät” (2014, 265). Jälkimmäisten kannalta kyseessä oli silti seuran valtaus, joskin vastarintaa ei tässä yhteydessä tehty. Pohjatyo oli suoritettu jo edellisen vuoden sääntömuutoksen yhteydessä.

Kirjaan pantu ja jäsenille jälkeensä suunnattu informaatio ei sisältänyt mainintoja puoluekannasta (Westermarck Society, Kiertokirje 2/1971). Valtionapua nauttivassa tieteellisessä seurassa se ei olisi näyttänyt hyvältä. Sen sijaan annetaan normaalit, akateemista asemaa ja sijoituspaikkaa koskevat tiedot. Uusi puheenjohtaja oli kolmikymmenvuotias Kaarle Nordenstren. Jäsenistä yksi oli nainen. Vanhin jäsen oli nelikymmentäkaksivuotias Yrjö Littunen, Tampereen yliopiston Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitoksen johtaja.

Seuran uusi johto ja Sosiologia-lehti

Westermarck-seuran ”luonne muuttui”, toteaa Seppänen (haastattelu 1990, 16), ja hän lienee ollut oikeassa. Seura menetti suljetun, oppineen seuran luonteensa, ja muuttui eräänlaiseksi opiskelijaliikkeen jatkeeksi. Jäsenmäärä lähes kaksinkertaistui 1120 jäsenen vuoden 1970 ja 1973 välillä. Mutta kaiken kaikkiaan uusien johtokuntien tuoreet voimat eivät enää pursuneetkaan uusia aloitteita. Näin katsoi ainakin Arto Noro haastat-

telussamme. Keskiössä oli pikemminkin jo saavutettujen asemien säilyttäminen. Tärkeimpiä kysymyksiä olivat *Sosiologian* päätoimittajan valinta ja ehdokkaiden esittäminen Suomen Akatemian Yhteiskuntatieteelliseen toimikuntaan. Varsinaisen vallankäytön kannalta Westermarck-seuran vuosittain vaihtuva johtokunta ei liene ollut yhtä kiinnostava kuin mainitut tehtävät. Nämä asemat pidettäisiin turvallisen radikaaleissa käsissä (Noro, haastattelu 1990, 19–20).

Seuran sisällä esiintyi pelkoa, että pois vetäytyneet ei-radikaalit jäsenet perustaisivat oman, kilpailevan seuransa (Noro, haastattelu 1990, 24). Suomen Antropologinen Seura perustettiininkin hieman myöhemmin 1975 antropologisen tutkimusintressin huomioimiseksi. Tämä yhdistys ei joutunut vastaavan ”valtauksen” kohteeksi. Westermarck-seuran vastapainoksi siitä ei silti ollut.

Oman lehden julkaiseminen kuuluu vuodesta 1964 lähtien seuran ydintoimintaan. Radikalisoitumiskehitys näkyy selvimminkin juuri lehdessä. Haavio-Mannilan lopetettua 1969 Kettil Bruun jäi lehden päätoimittajaksi. Arto Noro tulkitsee Bruunin toimituksellisen linjan ”yleisradikaaliksi” ajan hengessä (Noro, haastattelu 1990, 25). Noro itse valittiin toimitusneuvostoon vuonna 1974. Raimo Blom ja Jukka Gronow olivat yhdessä päätoimittajia, Keijo Rahkonen toimitussihteerinä. Lehdessä käytiin marxilaista keskustelua, toki teorian eikä puoluepolitiikan pohjalta (Noro, haastattelu 1990, 26). Erkki Kaukosen (1986, 335) myöhempiin katsaukseen sisältyy siteeratuimpien kirjoittajien tilasto. Vuosina 1964–68 viitattiin eniten Allardiin, Littuseen ja Haavio-Mannilaan (Parsonsin ollessa neljännellä sijalla). Vuosina 1969–72 kolme kärjessä olivat Marx, Allardt ja Lenin, 1973–77 Marx, Lenin ja Engels.

Noro kuvailee kautta 1974–77 lehden kehityksen kannalta problemaattisimpana (Noro, haastattelu 1990, 26). Toivosen haastattelusta (1989, 15) saa saman kuvan. Bruunin ehdotuksesta lehteä oli alettu julkaista kuusi numeroa vuodessa entisten neljän asemesta (Westermarck Society, Johtokunnan kokouspöytäkirja 10.9.1969). Mutta yhtäkkiä tarjontaa ei ollutkaan. ”Sehän ilmeni pahimmillaan siinä että pojat ei saanu lehtii kasaan, sitte ilmestyi numerot 3–4, 5–6; tosiasiasa

oli neljä lehteä ja kuusi piti tulla. Ja kun lehdet oli mahdottoman ohkasia vielä, 1 tai 2 artikkelii” (Toivonen, haastattelu 1989, 15).

Lehden ohentuminen käy ilmi Kaukosen tilastosta (1986, 329). Omien laskujemme mukaan (jotka vähäisessä määrin poikkeavat Kaukosen tiedoista) aallonpohja saavutettiin vuonna 1975, jolloin artikkeleita oli kaikkiaan 12. Lehti ilmestyi tällöin teoriassa kuusinumeroisena.

Marxilaisen tutkimuksen ylivalta päättyi 1978, jolloin Pekka Sulkusesta tuli päätoimittaja. Noro kuvaa toimituksen vaihtoa ”vakautussopimuksena”. Klaus Mäkelää hän pitää vakautuksen *primus motorina*. Tarkoituksena oli jättää poliittisen äärihaidan kulkijat, riidanhaastajat ja ”hullut” ulkopuolelle: ”Se Klausin periaate oli, että toimitus on se, että päätoimittaja kerää, ja näitten ihmisten on tultava toistensa kanssa toimeen, ja mitään kiintiöitä ei ole kenelläkään”. *Sosiologia* muuttui ”normaaliksi alan lehdeksi” (Noro, haastattelu 1990, 28–29).

Noron haastattelussa esittämä *Sosiologia*-lehden kehityksen periodisointi lankeaa suurin piirtein yhteen Kaukosen kirjoituksen kanssa, jonka Noro on tietenkin saattanut lukea. Kaukonen (1986, 331) laskee lehden kehitykseen kuuluneen neljä vaihetta. Alkuvaiheen yhteiskunnallisesti osallistuvan, liberaalis-positivistisen kauden (1964–68) jälkeen seurasi paradigmaattinen murros ja siirtymävaihe (1969–70) kauteen, jota hallitsi marxilainen kriittinen sosiologia (1971–1977). Vuodesta 1978 alkaa paradigmaattisten lähtökohtien eriytyminen ja tutkimuksen konkretisoituminen.

Sukupolvenvaihdos – hyvässä ja pahassa

Haastateltavamme olivat usein valmiita itse pohtimaan kokemuksiinsa laajempien yhteiskuntamuutosten kontekstissa. Aktivismiin sijalle oli tullut itsetutkiskelu. 1970-luvun keskivaiheille päästäessä epävirallinen ”vakautussopimus” oli käytännössä astunut voimaan, ei vain *Sosiologia*-lehdessä, vaan yleisemmin yhteiskunnassa. Konfliktien laantuminen oli kenties Allardt-Kekkoslaisen integraatiokonseptin hedelmä: vastarinnan

neutralointi osallistamisen kautta. Yleispolitiikassa se merkitsi kommunistien vetämistä hallitusvastuuseen, yliopistojen hallinnossa kolmikantamallin käyttöönottoa. Ei palattu vanhaan, vaan syntyi uusi konsensus, ilman selvää jakoa voittajien ja häviäjien ryhmiin.

Allardt (1995, 111) painottaa jälkikäteen konfliktien kansainvälisesti katsoen rauhallista luonnetta. Allardtin näkökulmaan vaikuttaa epäilemättä se, että hänen oma asemansa ei koskaan ollut vakavasti uhattuna, ei uran eikä tieteellisen arvovallan kannalta. Sosiologisen yhteisön vaiheita tarkasteltaessa juuri tämä on silmään pistävää. Haastateltavien suhteet Allardtiin kulkevat punaisena lankana koko aineiston lävitse. Voi miettiä, miksei hänestä tullut maailtaluua kuten eräistä hänen virkatovereistaan. Selityksenä on ehkä, että Allardtin ajattelulle kuitenkin oli tilaus. Hän muotoili vision, joka istui harvinaisen hyvin juuri Kekkosien aikakauteen. Tavoitteena oli modernisaatio, joka ei uhkaisi yhteiskuntasolidaarisuutta. Kekkonen oli lopulta vasemmistolaisillekin ylipääsemätön auktoriteetti – ”oli tyypillistä ajalleen, että aina loppujen lopuksi, kun kova paikka tuli, niin vedottiin vaan Kekkoseen” (Noro, haastattelu 1990, 18).

Matti Virtanen (2001) on teemoittanut kuusikymmenluvun radikalismia Mannheimin teoriaan kuuluvan sukupolvidynamiikan käsittein. ”Suuret ikäluokat” (syntyneet noin 1945–55) esiintyvät ilmiönä koko läntisessä maailmassa. Niihin kuuluvien lasten isät olivat kokeneet sodan. Lasten kasvuympäristö oli aivan toinen kuin vanhempiensa: sitä leimasivat jälleenrakennus, kaupungistuminen, kohoavat odotukset. Koulutus oli menestyksen avain. Korkeakoululaitoksen laajentuminen alkoi, mutta kysyntä oli tarjontaa suurempi. ”Massayliopisto” oli tosiasia. Kaikki nämä trendit tulevat esiin myös haastatteluissamme.

Opiskelijaradikalismia esiintyi kaikissa länsimaissa, mutta Suomessa sillä oli omia piirteitä. Eduskuntavaaleissa kommunisteilla oli jo vanhaan luja kannatus. Toisaalta yliopistomaailma oli voimakkaan antikommunistinen, erotuksena Ranskasta ja Italiasta, missä kommunistit olivat akateemisesti vahvoilla (Alapuro 1976). Toinen Suomen erityispiirre oli sodanjälkeinen nopea

kaupungistuminen, joka vahvisti eri sukupolvien kasvuympäristöjen eroja. Erityissuhteemme Neuvostoliittoon oli samoin tekijä, josta kukaan ei ollut epäietoinen. Allardt (haastattelu 1994, 45–46) katsoo kuitenkin, että käytännön yhteydet maahan eivät jaksaneet innostaa. Opiskelijaliikkeet ihannoivat Neuvostoliittoa tai ainakin lokakuun vallankumousta, mutta loivat omat kontaktinsa varsinkin (Itä- ja Länsi-) Saksaan, eivät niinkään Moskovan suunnalle. Skálován haastateltava toteaa, että ”pääasiallinen suosikki” oli DDR, jota pidettiin toimivampana yhteiskuntana (Skálová, 132–133).

Kiinnostus marxilaisuuteen jätti jälkensä yhteiskuntatieteisiin. Marxin teoreettiset käsitteet pääsivät kunniaan sosiologisen analyysin välineinä. Marxista tuli päänavaus muidenkin klassisten yhteiskuntateorioiden tutkimiseen (vrt. Gronow, Noro & Töttö 1996, Allardt 1995, 115–116, ks. myös Alestalo & Rätty 1994). Noro kuvaa omaa kehitystään: ”minulle tuon [sosiologisen] keskustelun motivoiva voima ei ole enää poliittinen eikä esteettinenkään vaan tuo mystinen *undran inför samhället*, Johan Asplundin sanoin” (Noro 1995, 111). Sosiologian tilanne muuttui myös muista syistä. Korkeakoululaitos laajeni. Tohtoriopiskelijoiden joukko oli suurempi ja samalla epäyhtenäisempi – ei enää professorin henkilökohtaisesti poimima ryhmä kuten aikaisemmin. Tämä joukko siirtyi muutaman vuoden kuluttua tutkimus- ja opetustehtäviin, mikä merkitsi tieteenalan monipuolistumista.

1970-luvun alku merkitsi kriisiä Westermarck-seuran toiminnassa. Kriisi lienee toisaalta ollut odotettavissakin sikäli, että seuran alkuperäiset toimintamuodot oli kehitetty huomattavasti pienempää yhteisöä varten. Voi kysyä, miksi seuran johto ei lähtenyt vielä radikaalimpien muutosten tielle. Vastaus lienee, että pelkkä yhdistyksen tai vaikkapa opetustilojen ”valtaus” on lähinnä symbolinen ele. Tampereen kokouksesta Jallinoja (haastattelu 1990, 3) muistaa tunteen, ”että tapahtuu melkein maailmanhistoriallisia asioita siellä – vaikka siellä sitten nyt ei kuitenkaan ehkä edes valtakunnan tasolla [tapahtunut] mitään ihmeellistä”. Korkeakoulujen ja tiedeyhteisön toimintaedellytykset pysyivät kuitenkin samoina.

Kulttuuri muuttui, mutta muu yhteiskunta vain välillisesti. ■

FT OLLI LAGERSPETZ *on filosofian dosentti Åbo Akademiassa ja työskentelee tänä vuonna tutkijana Pardubicen yliopistossa (Marie Skłodowska-Curie-stipendi, EU-Horizon 2020 -projekti no. 101026669, WC-CULT).*

VTT KIRSTI SUOLINNA *on sosiologian dosentti emerita Åbo Akademiassa.*

VIITTEET

- 1 Täydelliset tiedot ja haastateltavien syntymävuodet sisältyvät lähdeluetteloon. Kasetit ja puhtaaksikirjoitetut haastattelut ovat tekijöiden hallussa. Haastatteluviitteisiin sisältyvät numerot ovat puhtaaksikirjoitettujen haastattelujen sivunumeroita. Kiitokset Åbo Akademin sosiologia-aineen henkilökunnalle.

ARKISTOAINEISTO

Westermarck Society (1963–1982) Toimintakertomukset 1963–1982.

Westermarck Society (1969) Johtokunnan kokouspöytäkirja 13.5.1969.

Westermarck Society (1969) Johtokunnan kokouspöytäkirja 10.9.1969.

Westermarck Society (1970) Förslag till Stadgar för Westermarck Society [1970].

Westermarck Society (1971) Kiertokirje 2/1971 (19.3.1971).

HAASTATTELUT

Haastattelijat: KS = Kirsti Suolinna, OL = Olli Lagerspetz

Haastateltavan syntymävuosi ilmoitettu suluisissa.

Erik Allardt, 15.4.1994 (KS, OL) (*1925)

Erkki Asp, 14.11.1989 (KS, OL) (*1930)

Erland Eklund, 10.4.1990 (haastattelijana Johanna Hackman)

Antti Eskola, 22.3.1990 (KS, OL) (*1934)

Jukka Gronow, 2.2.1990 (OL) (*1945)

Ari Haavio, 19.6.1989 (KS, OL) (*1932)

Elina Haavio-Mannila, 21.6.1990 (KS, OL) (*1933)

Risto Jaakkola, 20.5.1990 (KS, OL) (*1941)
 Riitta Jallinoja, 22.5.1990 (OL) (*1943)
 Pirkko Karhu, 20.3.1990 (KS)
 Timo Kytäjä, 5.12.1989 (KS, OL) (*1948)
 Heikki Leimu, 26.10.1989 (KS, OL) (*1935)
 Arto Noro, 22.5.1990 (OL) (*1947)
 Liisa Rantalaiho, 16.11.1990. (KS) (*1933)

Tom Sandlund, 21.2.1991 (haastattelijana Gunda Öman) (*1938)
 Paavo Seppänen, 22.3.1990 (KS, OL) (*1924)
 Veronica Stolte Heiskanen, 25.7.1990 (KS, OL) (*1934)
 Timo Toivonen, 14.6.1989 (KS, OL) (*1944)
 Ritva Uusitalo, 17.1.1990 (KS, OL) (*1938)

KIRJALLISUUS

- Alapuro, Risto (1976) "Studentrörelserna och sociologin i 60-talens Finland". *Finsk Tidskrift* 1976, 336–360.
- Alapuro, Risto, toim. (1995) *Kohtaamisia Erik Allardt'n kanssa – Möten med Erik Allardt – Encounters with Erik Allardt*. Yliopistopaino, Helsinki.
- Alestalo, Matti & Rätty, Teuvo (1994) "Sosiologian 1960- ja 1970-luvun kriisi väitöskirjojen valossa", teoksessa Pekka Ahtiainen, Teuvo Rätty, Johan Strömberg & Jukka Tervonen (toim.): *Historia, sosiologia ja Suomi. Yhteiskuntatutkimus itseymmärryksen jäljillä*, 217–243. Hanki ja jää, Helsinki.
- Allardt, Erik (1964) *Yhteiskunnan rakenne ja sosiaalinen paine*. WSOY, Porvoo.
- Allardt, Erik (1995) *Bondtur och kulturchocker. En intellektuell självbiografi*. Söderström, Helsingfors.
- von Bonsdorff, Johan (1986) *Kun Vanha vallattiin*. Tammi, Helsinki.
- Ekholm, Anders (1969) "Toiviaisien ilmapallot", *Sosiologia* 6:2, 1969, 86–87.
- Eskola, Antti (1969) "Terveisiä Sosiologipäiviltä". *Kansan Uutiset* 2.5.1969.
- Gronow, Jukka; Noro, Arto & Töttö, Pertti (1996) *Sosiologian klassikat*. Gaudeamus, Helsinki.
- Hyvärinen, Matti (1985) *Alussa oli liike*. Vastapaino, Tampere.
- Hyvärinen, Matti (1994) *Viimeiset taistot*. Vastapaino, Tampere.
- Kaukonen, Erkki (1986) "Sosiologia-lehden kaksi vuosikymmentä". *Sosiologia* 4/1986, 327–346.
- Kivistö, Kalevi (1969) "Positivistin ja marxilaisen sosiologia", *Sosiologia* 6:2, 1969, 87–89.
- Meinander, Henrik (2019) *Samaan aikaan – Suomi ja maailma 1968*, suom. Kari Koski. Siltala, Helsinki.
- Noro, Arto (1995) "Kaikki elämäni Erikit", teoksessa Alapuro (toim.) *Kohtaamisia Erik Allardt'n kanssa*, Yliopistopaino, Helsinki, 108–111.
- Numminen, M.A. (1995) "Erik Allardt—suggestiivinen ihminen", teoksessa Alapuro (toim.) *Kohtaamisia Erik Allardt'n kanssa*, Yliopistopaino, Helsinki, 95–97.
- Perheentupa, O. (1972) "The continuing story of Allardt Place (Elämää sosiologian laitoksella)". *Tutkain*, 1/1972 (Maaliskuu 1972).
- Perheentupa, Olli (1995) "Allardtista Erikiin, Erikistä Marxiin, Marxista... ", teoksessa *Kohtaamisia Erik Allardt'n kanssa*, Yliopistopaino, Helsinki, 104–107.
- "Professorien diktatuuri ja dialektinen ajattelu" (1969). *Tutkain* 1/1969.
- Roos, Jeja-Pekka (1987) *Suomalainen elämä*. SKS, Helsinki.
- Sarmaja, Heikki (1995) "Minä, Allardt ja Erik", teoksessa Alapuro (toim.) *Kohtaamisia Erik Allardt'n kanssa*, Yliopistopaino, Helsinki, 112–118.
- Seppänen, Paavo (1995) *Venäläinen subjektivismi*, teoksessa Alapuro (toim.) *Kohtaamisia Erik Allardt'n kanssa*, Yliopistopaino, Helsinki, 53–58.
- Skálová, Barbora (2021) *Na cí straně stojí? Radikální levice v poválečném Finsku – fenomén marxismuleninismu v zemi mimo východní blok*. Disertační práce, Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Praha. <https://dspace.cuni.cz/bitstream/handle/20.500.11956/151599/140095806.pdf?sequence=1>
- Toivaiainen, Seppo (1969) "Lauseita sosiologiasta". *Sosiologia* 6:2, 1969, 84–85.
- Toivonen, Timo (1996) "Kuohuva 60-luku". Teoksessa Kytäjä, Timo, Konttinen, Annamari & Vänttinen, Päivi (toim.) *Sosiologiaa ajassa ja tilassa*. Sosiologian tutkimuksia, Turun Yliopisto, 34–51.
- Toivonen, Timo (2014) *Varovainen kapinallinen Turun Yliopistossa: Valkolakista tohtorin hattuun*. Turbator, Turku.
- Virtanen, Matti (2001) *Fennomanian perilliset. Poliittiset traditiot ja sukupovien dynamiikka*. SKS, Helsinki.
- [Westermarck Society] (1948) *Statutes*. Åbo Tidnings och Tryckeri aktiebolag, Åbo.